

Elek Szilvia

A dalszerző zeneszerző

Csáth Gézáról jól tudjuk, hogy a zenélés mindennapi tevékenységei közé tartozott. Szenvedéllyel muzsikált, éppoly lángolással, mint ahogy gyógyított, írt, vagy ahogy egész életét élte.

A zeneszerzés pedig talán összes szenvedélyei közt is a legkedvesebb lehetett számára. Meglepő magabiztossággal és öntudattal vetette papírra hangjegyeit, holott professzionális zenei képzésben soha nem részesült. Zenekritikáit pedig a magasan kvalifikált muzsikus hangján írta, és ítéleteiben, ízlésében – rendkívüli módon – sohasem tévedett, sőt, csalhatatlan megérzéseiben gyakran jóval megelőzte kora képzett zenetudósait is.

Kisgyermekkorra óta mindig hatalmas zeneszerzői tervekkel dédelgetett. Sok-sok műbe belekezdett, és sokat félbe is hagyott. Naplóiból ismerjük nagyravágyó operaterveit, levelezéseiből a különféle szövegeknyvekre vonatkozó elképzeléseit. A nagy tervek végül nem váltak valóra (például sok helyütt egy Bayreuthban előadandó operáját emlegette), de azért jó néhány kisebb lélegzetű darabot megírt, sőt némelyek bemutatásra is kerültek közülük.

A zeneszerzés, mint minden más alkotómunka, rendkívül időigényes, és Csáth hiába élt a morfiumnak köszönhetően „egy nap alatt ötezer esztendő, és egy esztendő alatt kétmillió évet”, nem várhatjuk el tőle, hogy a gigantikus formák, szimfóniák és oratóriumok mestere legyen. Képzelnünk csak el egy napját; Brenner doktor szokásos reggeli klinikai vizitjei után délelőtt betegeivel foglalkozik,

ebédidőben ebédel, sziesztázik, kicsit zongorázik vagy hegedül, délután tudományos munkáin dolgozik és újra beteget vizsgál, majd este ír, komponál, valamint hangversenyt hallgat, vacsorázik, naplófeljegyzéseket készít... Még elgondolni is döbbenetes.

Hát bizony, valószínű, hogy ezért talált rá a novellairásra, épp ezért választotta ezt az irodalmi formát legfőbb kifejezési eszközeként, mert a novella rövidségénél fogva viszonylag gyorsan elkészülhet. Egy, két, három este alatt akár. A dal tulajdonképpen valamennyire a novella megfelelője lehet a zenei műfajok berkeiben. Rövidsége ellenére tömör esszenciája egy történetnek, minidramának, ami Csáthnál is legtöbbször tragédia. Nem véletlen tehát, hogy Csáth zeneművei közt a legtekintélyesebb helyet – számukból kifolyólag – a dalok foglalják el. E dalok – egy kivétellel – magyar költők verseire készültek, s az egyetlen, Csokonai: *Rózsím sírja felett* című daltól eltekintve kizárólag Ady-, illetve Kosztolányi-versekre.

Az Ady-dalok hollétéről sajnos nem tudok. A Kosztolányi-megzenésítések egy része viszont szerencsére a Csáth-kottahagyaték lapjai között található. Érdemes ezeket a dalokat kicsit alaposabban megszemlélni, szövegválasztásukat áttanulmányozni, dallam- és hangzásvilágukat meghallgatni.

A gyerekkori naplók (Csáth és Kosztolányi naplói) tanúsága szerint a két unokatestvér rendszeresen beszámolt egymásnak újonnan keletkezett műveikről, egymás alkotásait pedig

lelkesen bíralták, értékelték. Vagyis kettőjük viszonya egy rendkívül inspiráló, egymást segítő, ösztönző alkotói és baráti kapcsolatra épült. Kosztolányi beszámolóí között gyakran találkoztunk olyanokkal, amelyekben Csáth irodalmi vagy zenei szárnybontogatóit méltatja, és Csáth szövegei is bővelkednek a Kosztolányi-írások hosszúságos elemzésében. Nyilvánvaló, hogy a közös gyermekkor, az azonos családi háttér, a mindkettejükben csordogáló „Brenner-vér” nagyon hasonló érzelmvilágot, művészi hátteret nyújtott, s a világ szemléletében is megegyező értékrendet alakított ki mindkét ifjú alkotóban. Nem meglepő tehát, hogy Csáth számára kézenfekvő megoldás volt, hogy dalainak szövegéül unokabátyja verseit válassza. A szövegek nem szorultak értelmezésre, magyarázatra, biztos, hogy Csáth pontosan tudta, ki az a „szegény gyógyszerészsegéd”, vagy az a hölgy, akinek „a szeme zöld, és sárgára festi haját”. Csáth témaválasztásain jól látszik, mennyire hasonlít lelki alkata Kosztolányiéhoz. Az általában édes-bús, melankolikus, de időnként játékos Kosztolányiból neki inkább csak a bús, melankolikus, sőt, néha a tragikus kellett. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető kották között a következő, Kosztolányi-szövegre komponált Csáth-dalokkal lehet találkozni:

Szekerek a holdfényben

Az üllői úti fákhöz (eredeti verscím: Üllői-úti fák)

Takarodó

Zongora-dal

Őszi hangulat (eredeti verscím: Finales, 1.)

Kisvárosi fotográfia

A szeme zöld és sárgára festi a haját (csak zongorakíséretként van meg, eredeti verscím: A sárgahajú nő)

A dalok megzenésítésében Csáth a legkülönfélébb zenei stílusokat alkalmazta. Mivel rendkívül nyitott, befogadó személyiség lehetett, s minden újat szívesen magáévá tett, kompozíciós stílusa is sokféle, eklektikus. Időnként szívesen használta a kor divatos „népies múdál” stílusát, benne verbunkos és más népi elemekkel, máskor a francia impresszionisták hang- és színkeveréseit vagy a szikárabb, bartóki hangzásvilágot, sőt néha az új bécsi iskola beszűremléseit sem vetette meg.

A *Szekerek a holdfényben* talán az egyik legrejtélyesebb költemény, és hozzá méltóan különös hangzásvilágú a Csáth által komponált zene is. Hideg, eszköztelen muzsika ez, fekete, démonian tragikus, a balladai homály igazi zenei ábrázolása. Tökéletes az összhang a szöveg és a zene között. Rokon lelkek: a két szerző közötti egyértelmű és letagadhatatlan rokonság ebben a dalban a legnyilvánvalóbb.

Szekerek a holdfényben

Látod ott az éjszakán?
Négy szénás-szekér
a holdfénybe
ingva, félve
az útszélre ér.
A sejtelmes éjszakán,
a rejtelmes éjszakán
négy nehéz szekér.

Mint ősrégi babona,
multakról beszél.
Nincs kocsis fenn.
Tudja isten
merre, merre tér,
a sejtelmes éjszakán
álom-terhes éjszakán
e sok vén szekér?

A nyomukba borzalom...
 Újszülöttjeér
 messzehangzón
 sír az asszony
 s nézi merre tér
 a sejtelmes éjszakán
 álom-teljes éjszakán
 a sötét szekér.

A menyasszony fölzokog,
 sír s a könnye vér.
 Az ég oly bús.
 Mint a koldús
 sírva, nyögte kér
 s lomposan cammog tovább
 a világos éjszakán
 a síró szekér.

Hull a harmat hűvösen,
 a telt hold fehér.
 Száz kísértet
 ront az éjnek.
 MÉR jön erre, mér,
 a sejtelmes éjszakán
 a szent, selymes éjszakán
 négy nehéz szekér?

Az üllői úti fákhöz Csáth legde-
 rűsebb Kosztolányi-megzenésítése.
 A dal végén felbukkanó szomorúsá-
 got, nosztalgiát a zeneszerző érdekes
 módon festi le. Míg maga a dallam a
 többször elhangzó refrénnel együtt ki-
 csit könnyedebb, kabaréba valóan fül-
 bemászó hangvételi, a bevezetés és a
 codának felhasznált bevezető ütemek
 furcsán, lezárás nélkül, ködbe vesző-
 en hálnak el. Ezzel megkapó, viszont
 akkori füllel hallgatva igen modern
 harmóniak és formai képződmény jön
 létre. A dalt először Medgyaszay Vil-
 ma adta elő Nagy Endre kabaréjában,
 1908-ban.

Üllői-úti fák

Az ég legyen tivéletek,
 Üllői-úti fák.
 Borítsa lombos fejetek
 szagos, virágos fergeteg,
 ezer fehér virág.
 Ti adtatok kedvet, tusát,
 ti voltatok az ifjúság,
 Üllői-úti fák.

Másoknak is így nyíljatok,
 Üllői-úti fák.
 Szívják az édes illatot,
 a balsamost, az altatót
 az est óráin át.
 Ne lássák a bú ciprusát,
 higgyék, örök az ifjúság,
 Üllői-úti fák.

Haldoklik a sárgult határ,
 Üllői-úti fák.
 Nyugszik a kedvem napja már,
 a szél búsan dúdolva jár,
 s megöl minden csirát.
 Hová repül az ifjúság?
 Feleljetek, bús lombu fák,
 Üllői-úti fák.

A *Takarodó* című dal, illetve az
 alapjául szolgáló költemény keletke-
 zésének időpontja nem igazán tisztá-
 zott. Maga a vers Kosztolányi *Mágia* cí-
 mű ciklusában került kiadásra, 1912-
 es dátummal, Csáth dalának első elő-
 adását pedig egyes források 1908-ra
 teszik. Könnyen lehet, hogy Csáth
 még kéziratos formában jutott hozzá
 a vershez, de az sem kizárt, hogy az
 korábban már más gyűjteményben
 vagy önállóan megjelent valahol.

Mindenesetre a körülbelüli kelet-
 kezési időpont csak azért lényeges,
 hogy megállapíthassuk: huszonéves
 fiatalemberektől ilyen életösszegző,
 tragikus hangú és érzelmű szöveg
 és zene igencsak bizarr hatású. Akár

komikusnak is tekinthetnénk (Csáth 1908-ban még csak 21 éves volt!), ha nem ismernénk a zeneszerző végül szomorúan és valóban tragikusan végződő rövid élettörténetét. A dal, mint a vers is, nagyon rövid. Benne a komponista kiválóan talált rá a legfőbb zenei motívumra, a takarodót fújó trombita rövid, jelzésszerű szignáljára, amely először dúrban, majd azonnal mollra váltva szólal meg. A hatás bizony erős és félelmet keltő.

Itt érdemes megjegyezni, hogy Csáth időérzéke sem átlagos, tökéletesen megérezte, hogy ez a szöveg, ezzel a zenével csak ennyi lehet, se kevesebb, sem több. A dalt Medgyaszay Vilma adta elő (meglepő tény, hiszen „férfidalról” van szó) Nagy Endre kabaréjában, 1908-ban.

Takarodó

Az élet arany trombitáján
a búcsúzóik dalát fuvom.
Völgyekbe bágyad lassan, árván
bércekre zengő indulóm.

Szemem kiégett a gyönyörtől,
fáradt a szám, kezem, fülem
és egyre lázad, égre hördül
sok vérpiros, sötét ütem.

Tudóm se bírja. Nyomban éj lesz
s mégis olyan vad-szenvedélyes
a vágyam, ez a korcs titán.

Könny hull reám az alkonyégből,
keserű szám is elfehérül
és vér hörög a trombitán.

Az 1908-as dátumozású *Zongora-dal* megzenésítését egy 1937-ben született kéziratos másolat (másolója ismeretlen) adja hírül. Sajnos sem bemutatójáról, sem pedig az eredeti kéz-

irat fellelhetőségéről nem tudunk. Pedig jelentős és érdekes dalról van szó. Hangulata, témaválasztása és a szélsőséges érzelmek, a nagyság elérhető határait súroló (az érzelmi mélységeket, és főleg a zenei megvalósításban a forma méreteit illetően), fiatalosan nagyot akaró hangja mindkét szerzőnél ismerős, de Csáthban talán még erősebb. Felvetődik a kérdés: vajon melyik alkotó hatott jobban a másikra? Vagy kölcsönös hatásról, esetleg oda-vissza hatásról lehet szó? A nagyravágyást, a fellengzős, eltúlzott tervekkel Csáth művészetében gyakran a morfium hatásának tulajdonítjuk, pedig látható, mindkettejükben eredendően, talán a közös „Brenner-vér”-nek köszönhetően is, már ifjúkorban ott található ez a tulajdonság.

A dal zenei nyelvezete Csáth eddig ismert dalai közül a legromantikusabb, és talán a legkevésbé előre mutató. Lehet, hogy a zongora mint hangszer és mint „fekete madár” lefestésére a robusztus, XIX. századi faktúrát találta igazán alkalmasnak? A kíséretben Mendelssohn-, Brahms-, vagy Liszt-emlékek köszönnek vissza, sok hatalmas repetáló akkorddal, tremolókkal és fortissimóval, és a dallam is széles, érzelmes ívekben gazdag.

Elmondható, ebben a dalban a legszembetűnőbb Csáth hiányos zeneszerzői tudása. Az énekhanggal való bánásmódja (nem lehet egy tenoristát minden előzmény nélkül a legmagasabb regiszterbe kényszeríteni, és ott hosszan, hangosan énekelteni, főleg nem egy hosszú dal végén), valamint a formálás néhány furcsasága árulkodnak erről. Ez már a nagy forma világa, s ebben bizony komponistánk adósunk marad az alaposabb szakmai hozzáértés hiánya miatt. Ezt leszámítva a dal remek és hatásos, nagyon szépen követi a vers hullámvázát, érzelmi vonulatait.

Tararwó

- Roszvolanyi

Handwritten musical score for the first system. It features a vocal line in the upper staff and a piano accompaniment in the lower two staves. The key signature has two flats (Bb and Eb) and the time signature is common time (C). The lyrics are: "Az élet arany trombi - tá - járn a bűnhődés szelét füvem".

Handwritten musical score for the second system. It features a vocal line and piano accompaniment. The lyrics are: "Végtelenségbe légyad lassan ár - vén Deicabre zingó in du - lom".

Handwritten musical score for the third system. It features a vocal line and piano accompaniment. The lyrics are: "Szemem ki écselt a csómozintán".

Handwritten musical score for the fourth system. It features a vocal line and piano accompaniment. The lyrics are: "egyre lassab egyre hódóul for vépiro sötét útem". The score includes dynamic markings: "crescendo e marcando" above the vocal line and "crescendo" above the piano accompaniment.

Two sets of empty musical staves at the bottom of the page, consisting of a treble clef staff and a bass clef staff.

Tudom se biga nyomba ej kez sméges utan vad reuuez

de-lyes a ná qam ez. zoro titan Kény hull réam az alkony

égből keseri szán is el fe= hé- rül és

Rall. marcato
Vér kőrege trombi- tan

Zongora-dal

Ó, zongora, te néma zongora,
 ébredj a csendes, alvó lány-szobán,
 dallal, holdfényvel keltsd fel őt szelíden
 és mondd el, hogy az én szomorú szívem

s holdfényes arcom érte halovány,
 ébredj a csendes, alvó lány-szobán.

Ó, zongora, te síró zongora,
 ha a szobákba már mind alszanak,
 riaszd fel őt, hogy mindig ott lebegjen
 az én komor, éjfélstét szerelmem,
 és lássa sápadt, vézna árnyamat,
 ha a szobákba már mind alszanak.

Ó, zongora, te zengő zongora,
 süvölts az éjbe, lelkem hangszere
 és háborogjon vézesen, mogorván
 lelkedben a pihenő zeneorkán,
 tengermorajjal, csókokkal tele
 süvölts az éjbe, lelkem hangszere.

Ó, zongora, te dörgő zongora,
 tüzes szerelmek gyötrő éjjelén,
 ijeszd sötét halálmelódiákkal,
 hogy gyermeklelke félve zengjen által
 és sírva, nyögve boruljon elém
 tüzes szerelmek gyötrő éjjelén.

Ó, zongora, te fekete madár,
 tárd szét viharvert, szörnyű szárnyaid,
 dúld össze párnáját, tépd szét az ágyát
 s hozd el nekem a lázas éjszakán át,
 leányrabló, hatalmas, buja griff,
 tárd szét viharvert, szörnyű szárnyaid.

Kosztolányi *Négy fal között* című, 1907-es kötete *Változatok* címet viselő ciklusának része a *Finale* című háromrészes vers. Ennek a versnek 1-gyel jelölt első két versszakát zenésítette meg Csáth *Őszi hangulat* címmel. A dal kottájának címezése Csáth kézírásával:

„Őszi hangulat

Kosztolányi verse

1907. szept.12-én

Ezt a dalt Lányi Hedvignek ajánlom”

Lányi Hedvig naplójából tudjuk, hogy gyakori látogató volt házukban Csáth és Kosztolányi. A napló tanúsága szerint 1907 júniusában Kosztolányi első, *Négy fal között* című verseskötetét ajándékozta Lányi Hedvig édesapjának, ez év augusztusában pedig Lányi Hedvig arról számol be, hogy beleszeretett Brenner Jóskába, a medikusba, aki „magas, barna, nagy sima haja van, az arca sápadt, a szemei olyan különösen néznek”. Valószínűleg e szerelem viszonzásaként kapta az ifjú hölgy ezt a melankolikus dalt. A megzenésítés érdekes ötvözete a közkedvelt népies múdál (ma magyar nóta) és a század eleji magyar dalirodalom hangzásvilágának.

Finale

1.

A néma őszi tájra nézek.

Ajkam lezárt és hallgatag.

A szürke égen pár madár száll,
 rám ritkuló fák hajlanak.

Nem nézek hátra, ámde érzem,
 mögöttem áll egy lányalak.

Ő is a ritka fákra bámul
 s éppily merengő, hallgatag...

A *Kisvárosi fotográfia* című dal Kosztolányi *A szegény kisgyermek panasza* című ciklusának „A patikának üvegajtájában” kezdetű versére készült. A versciklus megjelenési időpontja 1910, a dalt nem tudjuk. Csáth ebben a dalban nem a teljes költeményt használta fel, hanem a tíz versszakból

1907. sept. 12 = en

Ősi hangulat.

M. 12

szavai: ...

És a dalt dányi Hódjancsok ajándékul yf. ...

Handwritten musical score for the first system. It consists of a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment (grand staff). The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/4. The music is in a simple, folk-like style.

ú néma ősi táj-ra né-zet a pam lerát és

Handwritten musical score for the second system. The vocal line continues with the lyrics "ú néma ősi táj-ra né-zet a pam lerát és". The piano accompaniment provides harmonic support.

malca-tag ú nére é-ger pat ma-doi náll

Handwritten musical score for the third system. The vocal line continues with the lyrics "malca-tag ú nére é-ger pat ma-doi náll". The piano accompaniment features some triplet figures.

raim ritu-ló fél haj la - nar

Handwritten musical score for the fourth system. The vocal line concludes with the lyrics "raim ritu-ló fél haj la - nar". The piano accompaniment ends with a final chord.

mindössze hetet. A fennmaradt dalok közül ez a legkuszább kottaképzű mű. Kéziratában javításokat, áthúzásokat láthatunk, bár a lejegyzés még elég szép és harmonikus. (Csáth későbbi zeneműveinek kottáiból következtethetünk szenvedélybetegsége előrehaladására is; minél több morfiomot használt, darabjai annál nehezebben olvashatók.) A zeneszerző, más dalaihoz hasonlóan, itt is alkalmazza a recitativós technikát, valamint gyakoriak az unisono dallammenetek (a kíséret a dallamot követve ugyanazt játssza). Ettől jön létre az a szikár, hideg hangzás, amely felismerhetővé teszi Csáth dalait. E dalt hallgatva, harmóniáiról és formálásáról Puccini juthat eszünkbe, ami annál inkább magától értetődő, hogy tudhatjuk, Puccini Csáth egyik kedvenc zeneszerzője, példaképe volt. Elég Csáth híres Puccini-tanulmányára, elemzéseire és kettőjük személyes, baráti viszonyára gondolnunk.

A patikának üvegajtájában

A patikának üvegajtájában
búsul, búsul
egy gyógyszerészsegéd.

És fuvolója egyre fújdogálja
szegény, szegény
egyűgyű énekét.

Ha elmehetnék innen messze tájra,
igen, igen,
így szól a fuvola.

Csak menni, menni, mindörökre menni,
tovább, tovább
s nem tudni, hogy hova.

A temetésemén sok nefelejcs lesz,
virág, virág,
virágos sír fogad.

Fiatal szája így ríkatja folyton
búsan, búsan
az ódon sípokat.

Ki tudja, mért s ki tudja, hogy mióta?
Zenél, zenél
s ki tudja, hova jut?

Az ablakon lenéz egy szőke asszony,
lenéz, lenéz,
de oly sötét az út.

Olajlámpája vérvörösén ég már,
lobog, lobog
és künn köd és homály.

Kopott ezüstbillentyükön az újja
s az ősz, az ősz
ővele fuvólál...

A szeme zöld és sárgára festi a haját című dal Kosztolányi *A sárgahajú nő* című 1909-ben készült versére íródott. Ez a dal sajnálatosan csak töredékesen maradt fenn, mivel Csáth a dal első oldalán az énekszólamot (unisonóban a kísérettel) még csak leírta – bár szöveg nélkül –, de a további oldalakon az énekelt szólam teljesen megszakad. Így végül a dal egy komplett zongoraműként előadható, de dalként nem. Stílusa igen-csak összetett, eklektikus; csipetnyi impresszionista beütés és romantikus hangzatok, virtuóz zongorafutamok keverednek benne.

A sárgahajú nő

A szeme zöld
s sárgára festi a haját.
Ha rád tekint, megölt
e csillogó, színes agát,
e villogó, bűvös agát.
A szeme zöld
s sárgára festi a haját.

A csókja tűz,
titokzatos, vérforraló,
kacaja a halálba űz
s azt mondja, lenn a sírba jó,
a mély, a hűvös sírba jó.
A csókja tűz,
titokzatos, vérforraló.

A lelke bűn
és mély, akárcsak a halál.
Ha nevet és az éjbe tűn,
hozzá anyák siralma száll,
bősz átka és siralma száll.
A lelke bűn
és mély, akárcsak a halál.

Bús éjeken
ó, hányszor átkozom haját.
Elátkozom, eltemetem
s fejem bilincessel fonja át,
selyem bilincessel fonja át.
Bús éjeken
ó, hányszor átkozom haját.

Csáth dalait megismerve nemcsak a zeneszerző, hanem az író Csáthról is tágabb képet kaphatunk.

Igaz, hogy zeneműveiben soha nem ért el olyan magaslatokra, mint irodalmi alkotásaiban, mégis zenéje, és ezen belül dalai, életművének fontos részét képezik. A korabeli dokumentumok szerint az akkori hivatásos muzsikusok befogadták maguk közé, elfogadták szakmai kritikáit, véleményeit, tanácsait. Csáth, aki zenekritikusi tevékenységében is kimagaslót alkotott (egyetemi éveitől kezdődően rendszeresen írt zenekritikai cikkeket), még az oly jeles zeneszerzőnek is, mint Weiner Leó, gyakran küldött részletes, javítási javaslatokban bővelkedő kritikákat. Az élet különös szeszélye folytán épp Weiner Leó volt az, akiről Csáth a legelső és legutolsó kritikáját készítette, valamint az ő egyik művének néhány taktusát szerette volna halála után síremlékére vésetni.

Sajnos Csáth kérése nem teljesült. A máig jeltelen sírban nyugvó Brenner doktor csak néhány éve kaphatta meg az áhított kottafejeket, amelyek ha nem is sírján, de klinikájának kertjében őrzik ma is emlékét.

